

Editor: *Vasile Burlui*

Redactor: *Simona Modreanu*

Tehnoredactare și coperte: *Florentina Vrăbiuță*

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GIRARD, RENÉ

O teorie a miturilor arhaice și moderne /

René Girard; trad. din lb. franceză de Marinela Blaj. – Iași:

Cartea Românească Educațional, 2021

ISBN 978-606-057-100-1

I. Blaj, Marinela (trad.)

1

René Girard, *Une théorie des mythes arhaïques et modernes*

© Editions Grasset & Fasquelle, 2002

Grupul Editorial Cartea Românească Educațional
Copyright © Editura Cartea Românească Educațional,
Iași – 2021

Adresa: IAȘI, Bd Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 2 – 700124.
www.ecredu.ro

RENÉ GIRARD

O teorie a miturilor arhaice
și moderne

Traducere din limba franceză de
MARINELA BLAJ

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

CUPRINS

Introducere	5
CAPITOLUL I	
Violență și reprezentare în textul mitic.....	23
CAPITOLUL II	
Diferențiere și reciprocitate la Lévi-Strauss și în teoria contemporană.....	55
CAPITOLUL III	
Supraomul din subterană	91
CAPITOLUL IV	
Nietzsche împotriva Răstignitului	127
CAPITOLUL V	
Chestiunea antisemitismului în Evanghelii	156
CAPITOLUL VI	
Dorința mimetică în subterană	172
CAPITOLUL VII	
Ciurma în mit și literatură	195
CAPITOLUL VIII	
Un echilibru periculos.....	225
CAPITOLUL IX	
Inovație și repetiție	248

CAPITOLUL I

Violență și reprezentare
în textul mitic¹

Multe mituri pretind că explică nașterea ordinii culturale căreia îi aparțin. Pentru Lévi-Strauss această pretenție nu poate fi decât înșelătoare, dat fiind că însăși antropologia modernă trebuie să renunțe la a-și căuta propriile origini. Prin urmare, pe Lévi-Strauss elementele dramatice ale mitologiei nu-l interesează ca atare. N-are pic de respect pentru cercetătorii care le acordă o atenție privilegiată. El este permanent conștient de evidenta înrudire care poate exista între miturile cele mai opuse. Ca să-și ducă cu bine la capăt proiectul de teorie științifică a miturilor, are nevoie, cât de cât, să elaboreze o teză. În celebrul său articol despre mitul lui Œdip, a dezvoltat teza eroului mediator între propuneri contradictorii – teză devenită extrem de populară, deși, sau poate tocmai pentru că nu este, în fond, decât o versiune hegelianizată a

¹ Acest text a apărut în cartea lui René Girard *To Double Business Bound. Essays on Literature, Mimesis and Anthropology* (The John Hopkins University Press, Baltimore, 1978, cap. IX, pp. 178-197). Apăruse inițial în decembrie 1977, în revista MLN, 92, pp. 922-944, dar a fost publicat pentru prima dată în limba franceză, în 1977, în nr. 10 (semestrul al 2-lea) din *La Revue du MAUSS*.

concepției atât de dragi sec. al XIX-lea cu privire la mitologie ca *filosofie arhaică*.

În *Le Totétism aujourd'hui*¹, Claude Lévi-Strauss, evident mai nemulțumit de această teorie decât discipolii săi, elaborează o a doua versiune a tezei – care, după opinia mea, nu este cu mult mai fericită decât prima, însă prezintă un interes superior, deși, cel puțin după știința mea, n-a suscitată niciodată interesul criticii. Această a doua versiune se fondează esențialmente pe două exemple. Primul este mitul ojibwa, din care antropologia modernă a împrumutat termenul de totemism. Cel de-al doilea este originar din Tikopia, în Polinezia și tratează aceeași pretenție origine a sistemului totemic. În *Le Cru et le Cuit*², Lévi-Strauss, reia și completează întreaga lui interpretare, pornind de la un mit bororo.

Iată cum povestește Lévi-Strauss mitul ojibwa:

Un mit explică faptul că cele cinci clanuri primitive își au începuturile în șase ființe supranaturale antropomorfe, ieșite din ocean ca să se amestece printre oameni. Una dintre ele era legată la ochi și nu îndrăznea să se uite la indieni, deși părea că tare și-ar fi dorit. Ne-fiind în stare să se abțină, și-a scos legătura și s-a uitat la un indian care a murit pe loc, ca lovit de trăsnet. Căci, în ciuda gândurilor bune ale străinului, avea căutătura prea tare. Și atunci tovarășii săi l-au forțat să se întoarcă în fundul mărilor. Ceilalți cinci au rămas printre indieni și le-au fost de mare folos. Ei sunt capii marilor clanuri sau totemuri.³

¹ În românește: *Totetismul azi*, în Claude Lévi-Strauss *Gândirea sălbatică*, Editura Științifică, 1970. (n. trad.)

² În românește: *Crud și gătit*, în Claude Lévi-Strauss, *Mitologie*, vol. 1, Editura Babel, 1995. (n. trad.)

³ Trad. n. *Le Totétisme...*, p. 31. Vezi și *Gândirea sălbatică*, p. 39.

Cel de-al doilea mit este originar din Tikopia și este rezumat astfel:

Cu multă vreme în urmă, zeii nu se deosebeau de oameni și, pe pământ, aceștia erau reprezentanții direcții ai clanurilor. Și s-a întâmplat că un zeu străin, Tikarau, a venit în oșpeție la Tikopia și zeii locului îi pregătiră un mare ospăț; înainte să înceapă, puseră la cale întreceri de forță și de viteză, ca să se măsoare cu oaspețele lor. În mijlocul cursei, acesta se clătină și spuse că e rănit. Dar făcându-se că șchiapătă, sări înspre bucate, le fură și fugi înspre dealuri. Familia de zei se porni pe urma sa; de astă dată, Tikarau căzu de-adevăratelea. Astfel încât zeii clanurilor putură să-i ia înapoi, unul o nucă de cocos, unul un taro, un altul rodul arborelui de pâine și ceilalți un ignam [...] Tikarau reuși să fugă în cer cu restul ospățului, dar cele patru roade ale pământului au fost salvate pentru oameni.¹

Cele două mituri au mai multe puncte comune, între care principalul este definit astfel:

În ambele cazuri, totemismul ca sistem este prezentat drept *ceea ce mai rămâne* dintr-o totalitate împrumutată, ceea ce ar putea fi un fel de-a spune că termenii sistemului nu au valoare decât dacă sunt distanțați unii de alții, fiindcă atunci rămân să mobileze singuri un câmp semantic inițial mai plin și în care este introdusă discontinuitatea.²

În *Crud și gătit*, această interpretare logică sau, mai exact, topologică, devine mai explicită. Diferențierea,

¹ Trad. n. În *Le Totétisme...*, p. 40. Vezi și *Gândirea sălbatică*, p. 46.

² Trad. n. În *Le Totétisme...*, p. 41. Vezi și *Gândirea sălbatică*, p. 46.

proceș fundamental al gândirii umane, nu poate fi reprezentat decât ca spațiere între entitățile ce urmează a fi diferențiate. Toate aceste mituri, socotește Lévi-Strauss, presupun o totalitate originară și compactă, o masă de elemente dense pe care gândirea umană nu o poate penetra. Există mult prea multe entități comprimate într-un spațiu mult prea mic pentru ca diferențierea să fie posibilă. Atunci însă, este de ajuns să se înlătore câteva elemente, chiar numai și un singur fragment, pentru a degaja spațiul minim indispensabil diferențierii și a vedea cum continuitatea face loc discontinuității în „spiritul uman”:

În fiecare caz, această discontinuitate se obține prin eliminarea radicală a unor fracțiuni din continuum. Acesta este sărăcit și mai puține elemente își pot permite apoi să ocupe același spațiu, în timp ce distanța care le separă este suficientă pentru a evita să se deranjeze unele pe altele sau să se confunde unele cu altele.¹

Și astfel, Lévi-Strauss asimilează drama mitică unei dramatizări alegorice a procesului gândirii însăși: producerea diferențelor. Miturile nu sunt numai structurate, ele sunt deja structuraliste *avant la lettre*. Cu toate acestea, spre deosebire de Lévi-Strauss, ele nu-și pot reprezenta operațiunile intelectuale decât ca pe evenimente reale, care au loc „la început” și pe care el le consideră drept „originea sistemului cultural”.

Observațiile lui Lévi-Strauss sunt corecte. Ceea ce s-ar putea numi „eliminare radicală” constituie într-adevăr apogeul dramei mitice și joacă un rol esențial în întemeierea ordinii culturale. Există, neîndoind, un numitor

¹ Trad. n. În *Le Cru et le Cuit*, p. 60. Vezi și *Mitologie I*, p. 78-79.

comun și acesta nu este apanajul celor două mituri analizate în *Totemismul azi*, ci îl regăsim și în alte mituri. Atâta doar că modelul topologic inventat de Lévi-Strauss n-are nimic de spus despre acest numitor comun; între altele, el nici măcar nu concordă cu datele mitice.

Fragmentul care trebuie eliminat trebuie neapărat să aparțină așa-numitei *totalități originare*, fiindcă altfel nu eliberează spațiul care lipsește la început. Dacă este vorba despre un fragment străin, care se integrează unei totalități deja constituite, eliminarea sa ar putea remedia diversele disfuncționalități pe care le-ar fi putut genera, dar în nici un caz n-ar ști să modifice, din punctul de vedere al spațiului, situația inițială la care s-ar reveni.

Pentru a stabili dacă fragmentul eliminat aparține sau nu totalității originare trebuie știut, desigur, în ce constă sau constau acest/aceste fragment/e. În analiza pe care o face mitului tikopia, Lévi-Strauss pare a face aluzie la produsele totemice neidentificate pe care Tikarau reușește să le șterpelească. Dar cu Tikarau însuși cum rămâne? Și el este eliminat radical. Configurarea generală și vocabularul analizei structurale sugerează o lume a obiectelor neanimate, dar sugestia este oarecum înșelătoare, deoarece, în cazul mitului ojibwa, singurul în stare să joace rolul fragmentului eliminat este zeul trimis în adâncurile mărilor ca pedeapsă că și-a dat la o parte de pe ochi legătura, omorând astfel un membru al comunității. Lévi-Strauss însuși subliniază asemănările dintre zeii din cele două mituri: în ambele cazuri este vorba despre o acțiune deopotrivă avidă și indiscretă, care declanșează eliminarea, care, la rândul ei, declanșează diferențierea totemică. Și, de fiecare dată, zeul însuși este eliminat.

Dacă trebuie să acceptăm că în secvența mitică mai întâi apare totalitatea originară – ansamblu sau comunitate

– devine evident că nici unul dintre cei doi răufăcători divini nu aparține aceste totalități. În mitul ojobwa, mai întâi intervine comunitatea umană. Deși formează o altă totalitate, cele șase fapte supranaturale sunt definite drept străine și nu intră în comunitatea umană decât cu titlul de călători veniți din altă lume. În mitul populației din Tikopia, nu există decât o singură și unică totalitate, căreia, ni se spune explicit, Tikarau nu-i aparține. Lévi-Strauss însuși îl descrie pe Tikarau ca pe un „zeu străin” – formulă pe care R. Needham o traduce în engleză ca un „zeu de prin alte părți” și care îmi amintește formula lui Raymond Firth din *Tikopia Ritual and Belief*, care este sursa lui Lévi-Strauss: „Tikarau came to the land of Tikopia from foreign parts” (p. 230)¹.

Nu intenționez să demonstrez că „fragmentul eliminat”, în general, nu aparține totalității inițiale. În unele cazuri, da, în altele, nu. Există, de asemenea, cazuri ambigue sau tratate astfel încât să facă cum nu se poate mai improbabilă reducerea spațiului din drama mitică. În felul acesta Œdip poate fi definit ca „fragment eliminat”, chiar de două ori eliminat. El aparține realmente totalității originare; altfel spus, el este născut în Teba, dar ar fi evident absurd să reducem de fiecare dată plecatul înafara și venitul înăuntrul cetății la consecințe de tip spațial. În multe mituri domnește ambiguitatea, astfel încât devine imposibil orice semn de egalitate între veritabilul mesaj al mitului și ingeniosul mecanism de eliberare de spațiu imaginat de Lévi-Strauss.

Chiar dacă toate datele textuale ar concorda, mecanismul el tot ar lăsa de dorit. Nu doar că el suprimă toate valorile morale, existențiale sau psihanalitice pe care mulți le asociază cu mitologia și pe care Lévi-Strauss le

¹ În engleză în original. (n. trad.)

disprețuiește suveran, dar nici nu explică toate trăsăturile pe care Lévi-Strauss însuși le recunoaște a fi comune celor două mituri pe care le analizează. Iată unul dintre ele: „Se va observa aceeași opoziție dintre o conduită individuală și o conduită colectivă, prima fiind calificată negativ, iar a doua pozitiv, față de totemism”¹.

De ce zeul – care constatăm că coincide în ambele mituri cu fragmentul eliminat – apare ca o amenințare pentru comunitate dacă singura problemă era aceea a unui excedent de bagaje și de spațiu insuficient? După Lévi-Strauss, schema topologică, veritabilul mesaj al dramei mitice, este imaginară; prin urmare, nu poate fi decât o reprezentare. Dar de ce o reprezentare atât de anodină, atât de inofensivă, ar fi umbrită de strania inculpăre a fragmentului eliminat – care, în plus, se întâmplă să fie un zeu?

Paradoxul comportamentului divin neadekvat și al „eliminării radicale” interesează nu doar pe cei doi eroi supranaturali din cele două mituri tratate în *Totemismul azi*, ci și pe nenumărați alți eroi din nenumărate alte mituri fondatoare din toate regiunile lumii. Într-adevăr este vorba despre paradoxul care reapare inclusiv în *Poetica* lui Aristotel sub faimosul nume de *hamartia*, greșeala tragică, cea care justifică moartea eroului atât în ochii mulțimii, cât și în ochii lui Aristotel însuși, oferindu-ne, astfel, un echivalent literar exact al structurii evidențiate de Lévi-Strauss: o acțiune colectivă „calificată pozitiv” pentru că elimină radical individul socotit responsabil de o acțiune „calificată negativ”.

Lévi-Strauss însuși pare că a înțeles dimensiunea problemei, pentru că, în pasajul imediat următor celui pe care l-am citat, scrie: „În cele două mituri, conduita

¹ În *Le Totémisme...*, p. 40; în *Gândirea sălbatică*, p. 46.

individuală și răufăcătoare descoperă un zeu lacom și indiscret (care, de altfel, nu e departe de zeul scandinav Loki, magistral studiat de Dumézil)¹.

Suntem mereu în prezența paradoxului fărădelegii divine. Enigma centrală a mitologiei, pentru a fi prezentată sub noua etichetă excitantă de „model topologic”, rămâne la fel de impenetrabilă.

Asta nu înseamnă că nu există observații profunde în analiza lui Lévi-Strauss. Deși modelul topologic nu este cu adevărat satisfăcător, el are meritul de a fi pus degetul pe o reprezentare aproape invariabil neglijată, de importanță capitală nu doar în cele două mituri analizate de Lévi-Strauss, ci în mitologie ca atare. Și, bineînțeles, această „acțiune colectivă” este totuna cu „eliminarea radicală” a celui care amenință colectivitatea. Dacă renunțăm la modelul topologic și păstrăm doar observațiile pe care este incapabil să le explice, înțelegem că eliminarea radicală se confundă total cu violența colectivă împotriva divinității vinovate, altfel spus că este un fel de linșaj. În mitul ojibwa avem cinci indivizi care își unesc forțele ca să se debaraseze de un al șaselea tâlhar, cel mai probabil înecându-l. În mitul Tikopia, o gloată furioasă urmărește un presupus hoț. De ce și cum ar fi căzut Tikarau, fiindcă îl vedem apoi capabil să-și ia zborul spre înaltul cerului? Lévi-Strauss nu se împiedică într-un astfel de detaliu absurd și ridicol, însă e posibil să rezolvăm totuși contradicția dacă deschide, *Tikopia Ritual and Belief*, cartea lui Raymond Firth publicată ulterior, prea târziu pentru a fi putut fi utilizată în *Totemismul azi*.

După Firth, Tikarau a căzut de pe o margine de răpă deasupra unei faleze. Mi se pare că putem înțelege, din descrierea mitului, că mulțimea l-a ajuns și l-a făcut să

cadă. Totuși, „el reuși să se strecoare până pe marginea falezei și, fiind un *atua*, se aruncă înspre ceruri, gonind spre tărâmurii îndepărtate cu bunurile șterpelite”.

Pentru multe societăți lipsite de sistem judiciar, modul preferat de execuție rituală cosmetizează o acțiune nereprezentată în mit și la care acesta face doar aluzie. Stânca Tarpeiană de la Roma este unul dintre cele mai celebre exemple ale acestui tip de acțiune. Saltul din înaltul falezei este strâns înrudit cu alte modalități, larg răspândite, cu execuții rituale precum lapidarea, abandonul victimei în mijlocul deșertului sau într-o barcă pe mare etc.

Toate aceste metode permit unei comunități să scape de un individ lovit de anatemă, descotorosindu-se practic de orice contact cu el și protejându-se astfel de riscul contaminării violente. Participarea la crimă este minimă și, mai ales, este colectivă. De unde, o responsabilitate împărtășită care are, printre altele, avantajul de a reduce eventualele riscuri de divizare a comunității.

Cu faleza, rolul comunității chiar este aproape total pasiv. El constă în a bloca toate ieșirile, cu excepția abisului. E de imaginat că, cel mai adesea, victima trebuie să fie atât de îngrozită încât nici nu mai are nevoie să fie împinsă. Asemenea lui Tikarau, ea pare a-și lua de bunăvoie zborul către înaltul cerului. Ca și în cazul lui Tikarau, nu știm ce se petrece cu adevărat, dar putem spune că, dacă victima nu este un *atua*, adică un duh sau un zeu, în loc să-și ia zborul, își va găsi moartea. Chiar dacă prima cădere a lui Tikarau nu este fatală, a doua nu va da greș. Acesta este un punct de importanță crucială și nu contează dacă mitul îl trece sub tăcere; această tăcere concordă ea însăși perfect cu contextul amenințător pe care scena îl evocă.

După modelul reprezentării religioase a mitologiei prin mitologia însăși – Tikarau zboară spre ceruri –

¹ Trad. n. În *Le Totémisme...*, p. 40; în *Gândirea sălbatică*, p. 46.

mecanismul spațial imaginat de Lévi-Strauss este o altă transfigurare a violenței colective în miezul mitului – violență ascunsă pe jumătate, se pare, în toate marile interpretări. Lévi-Strauss, cu a sa „eliminare radicală”, se află mult mai aproape decât își imaginează de un text pe care îl socotește cu totul străin de gândirea lui, cel de-al patrulea capitol din *Totem și Tabu*, cu siguranță mai apropiat decât toate interpretările psihanalitice actuale ale mitologiei, dar nu îndeajuns, totuși, pentru a se recunoaște înrudit cu cel mai bun Freud.

Lévi-Strauss crede că adoptă o atitudine științifică dacă reiterează reprezentarea unui proces uman, reducând oamenii la obiecte neanimate, simple elemente și fragmente dintr-un câmp strict spațial. Acest limbaj dezumanizat nu-i permite să înțeleagă cu adevărat reprezentarea din miezul mitologiei, care trebuie elucidată, dacă vrem să elaborăm o teorie științifică veritabilă.

Dacă confruntăm modelul „topologic” cu o reprezentare a lișajului, mitică și ea, dar cu mult mai explicită decât în cele două mituri discutate în *Totémisme aujourd'hui*, remarcăm imediat perfecta lor omologie. Episodul cu Penteu din *Bacantele*, adaptare dramatică după ciclul ritual dionisiac, ne furnizează o astfel de reprezentare. Regele Penteu săvârșește nelegiuire după nelegiuire; printre altele, le pândește pe bacante. Ca urmare a acestui gest „calificat negativ”, ajunge nefericitul „fragment eliminat” de bacante cu tot atâta brutalitate, pe câtă eficiență radicală. Această eliminare este „calificată pozitiv”, în măsura în care ea împlinește voia zeului și restabilește ordinea în Teba.

Nu spun că analiza structurală utilizată în *Totémisme aujourd'hui* trebuie aplicată *Bacantelor*. Dimpotrivă, eu spun că *Bacantele* trebuie aplicată structuralismului.

Fiindcă, în definitiv, intuiția superioară a lui Euripide este cea care poate structuralismul să priceapă ceea ce spune. Grație *Bacantelor*, se poate stabili o legătură între cele două observații ale lui Lévi-Strauss – observații foarte pertinente, dar care ar câștiga dacă ar fi puse în legătură una cu alta. Putem înțelege de ce fragmentul eliminat trebuie să comită o acțiune „calificată negativ”: eliminarea este o crimă reală și nici criminalii cei mai isterici nuucid fără pricină. De fapt, acțiunea „calificată negativ” constă într-o pretinsă nelegiuire, pe care crima colectivă trebuie fie s-o înlăture, fie s-o pedepsească.

Lévi-Strauss face remarci foarte juste cu privire la unele trăsături proprii reprezentării centrale a mitologiei, însă, neajungând până la mecanismul lișajului propriu-zis, nu le poate integra. Căci doar în jurul acestui mecanism se pot cristaliza și pot prinde sens caracteristicile analizate de Lévi-Strauss cu atâta relevanță, dar separat, izolat. Ar fi o eroare să credem că o soluție nu este științifică pentru că se prezintă ca un „model” sau, mai mult, ca un „model topologic”. A fi științific înseamnă a alege mijlocul de a explica cel mai clar și cel mai simplu maximum de elemente mitice. Prin urmare, pentru a fi științific, trebuie început prin a recunoaște reprezentarea lișajului care se ascunde în spatele modelului topologic. Intenția mea este aceeași cu a lui Lévi-Strauss; n-are nimic de-a face cu o „mistică a violenței” sau cu vreo altă absurditate de felul acesta. Cu siguranță nu vom putea elabora o teorie științifică a mitului fără să recunoaștem adevărata natură a reprezentărilor mitice. Să vedem acum și dacă această recunoaștere ne poate ajuta să atingem scopul pe care și-l propune Lévi-Strauss.

Să examinăm mai întâi chestiunea crimei și a motivației sale. Tikarau este acuzat că ar fi furat nunurile